

Перша дисертація Костомарова.

(Нові матеріали про спалення його дисертації в 1842 р.).

Ранні роки наукової діяльності М. І. Костомарова не раз уже освітлювалися в друку ¹⁾; зокрема було вже освітлене питання про спалення дисертації Костомарова, — „О причинахъ и характерѣ Уніи въ Западной Россіи“. Йому була присвячена стаття М. І. Сухомлінова ²⁾, стаття стара, але написана також на основі перводжерел. Одначе за ті півстоліття, що проминули з часу надрукування цієї статті, в друку з'явилося чимало нового матеріалу про цей факт наукової діяльності М. І. Костомарова; та й архівні матеріали не вповні використав М. І. Сухомлінов. Ці всі обставини дозволяють нам знову спинити увагу читача на такому цікавому епізоді з біографії відомого вченого.

30 жовтня 1840 року, молодий „кандидатъ 1-го Отдѣленія Философскаго факультета Николай Ивановъ сынъ Костомаровъ“ звернувся до Ради Харківського Університету з звичайним проханням: „Желая подвергнуться испытанію на степень магистра Историческихъ Наукъ, прошу покорнѣйше Совѣтъ Университета учинить о допущеніи меня къ оному испытанію распоряженіе“ ³⁾.

Папери процитованого „дѣла“ не дають відповіді на те, як ішли магістерські іспити молодого кандидата. М. І. Сухомлінов у згаданій статті наводить список запитань — про що саме питали М. І. Костомарова під час іспитів. Сам же Костомаров згадував потім: „проректор Лунін іспитував мене з всесвітньої історії дуже строго; іспит тривав дві години без чверти; я склав іспита щасливо. Потім Артемовський-Гулак питав мене з російської історії до тої міри поверхово, що я міг би, — не прочитавши ні одної книги відповідати на його запитання“. Це було 24 листопаду 1840 року. „Через десять день покликано мене знову на іспити з додаткових дисциплін: політичної економії та статистики. З обох цих дисциплін я відповідав задовольняюче. За цим іспитом був письмовий іспит; мені сказано написати під час засідання ради в університетській залі дві розправи на призначені теми, — одну — з всесвітньої, а другу — з російської історії ⁴⁾... Мої письмові праці було визнано за задовольняючі й мені дозво-

¹⁾ Див. статті О. С. Грушевського: „Изъ Харьковскихъ лѣтъ Костомарова“ (Журн. Мин. Нар. Просв. 1908, квітень), „Ранніе этнографическіе работы Н. И. Костомарова“ (Изв. Отд. русск. яз. и слов. 1911, кн. 1); и Ольга Багалій: „Отношеніе Н. И. Костомарова къ г. Харьковъ и харьковскому университету“ (Русск. Стар. 1914, грудень). Зазначені автори з числа найближчихъ перводжерел використали матеріал „Автобіографіи Н. И. Костомарова“ (Нове видання „под редакцією В. Котельникова“, М. 1922).

²⁾ „Уничтоженіе дисертаціи Н. И. Костомарова въ 1842 году“ (Древняя и Новая Россія, 1877, № 1).

³⁾ Дѣло Совѣта имп. Харьк. Ун-та, 1840 г. № 323, „Объ испытаніи Николая Костомарова на степень Магистра“. Нижче ми користуємося цим „Дѣломъ“ в знімках, які зробили в 1917—1918 роках. Користаємо з цього випадку, щоб сердечно подякувати Е. М. Іванову за його завше уважне відношенія до нашихъ занять в Архиві Харківського університету.

⁴⁾ А. А. Корсунъ зазначає для письмового іспиту: 4 грудня 1840 року („Н. И. Костомаровъ“ — Русск. Архивъ, 1890, № 10, стор. 207).

53
1908
1914

266562

1930

149

лено писати й представити дисертацію на тему, яку я мав вибирати сам.

В тій же своїй автобіографії Костомаров оповідає, що написав свою дисертацію про значіння унії в історії Західньої Руси на промізі 1840—1841рр. і на весні 1841 року подав готову дисертацію до факультету. Як зазначає О. С. Грушевський, на вибір теми вплинули загальні історичні інтереси Костомарова в цю добу. Найбільш цікавили тоді його не спогади минулої могутності та слави, а відгомін часу піднесення народніх мас за свою віру, батьківщину та національність і постані одиноких виразників народнього протесту та гніву за доби гніту та напруженої тиші перед бурєю, яку так часто в короткозорому засліпленню вважали за повне заспокоєння. Повстання гайдамаків та народній рух за часів Хмельницького, факти гніту й могутній вибух народнього запалу, — от теми літературних спроб Костомарова²). І унія цікавить Костомарова лише остільки, оскільки „вона зробилася політичним завданням, коли в таборах козацьких ватажків вирішено було відділити Західню Русь від Польщі, а в московському кабінеті — з'єднати її з Московською“. Тут головний інтерес цієї доби для дослідника, хоч, певна річ, для ясного розуміння її не можна не звернути уваги і на попередні часи, коли вона — та унія — „виникла з честолюбних замислів єпископів“.

Як оповідає сам Костомаров, дисертація перейшла через факультет без без де-яких завад: „її визнали за негідну Артемовський-Гулак і професор Протопопов. Перший з них вважав, що вже самий заголовок її, як близький до сучасних подій, не може бути предметом наукової дисертації; али коли більшість членів затвердила її, то її було визнано і я почав її друкувати“³).

Нарешті 2 березня 1842 року декан 1-го відділу філософічного факультету, А. О. Валицький звернувся до Ради університету з проханням „назначити число і час для публичного... захищення, а рівно и оппонентов“. В „дѣлѣ“ зберігся рапорт Валицького, а на ньому олівцем написано: „Оппоненти: Лунинъ, Росковскій и Г. Якимовъ. Назначить это защищение 27 въ 11 утра“.

Далі знову дамо слово самому Костомарову: „...Наступив день оборони моєї дисертації. На передодні цього дня з'явилося оголошення на університетських мурах, де говорилося, що через непередбачені обставини „захищення“ дисертації Костомарова відкладається на невизначений час. Декан факультету на моє запитання про це сказав мені, ніби то Інокентій⁴) написав якийсь папірець до помішника попечителя, в якому пропонує відкласти мою оборону до того часу, поки він злистується з міністром... Я звернувся до Інокентія. Архієрей сказав мені, що він нічого не має проти мене в цензурному відношенню, а тільки готується змагатися зі мною науково. Я бачив у словах архієрея, що він не каже всього. Тим часом проминуло вже більш, як місяць. Мене повідомили, що міністр, народньої освіти, яким був тоді Сергій Семенович Уваров, прислав розгляд моєї дисертації, що написав професор Устряков, й разом з тим наказав знищити всі примірники, що було надруковано, а мені дозволити писати иншу дисертацію“⁵).

¹) Автобіографія Н. И. Костомарова. Под редакцией В. Котельникова. М. 1922, стор. 155. Ми далі всюди користуємося цим текстом спогадів Костомарова (замість тексту „Литературного Наслѣдія“ СПб. 1890), бо тут знову вставлено численні цензурні купюри та пропуски.

²) Журн. Мин. Нар. Просв., 1908, № 4, отд. II, стор. 277.

³) Автобіографія, стор. 158.

⁴) Харківський архієрей.

⁵) Автобіографія, стор. 162—163.

10.V.
1154

От-же Костомаров зовсім виразно зазначає, що це Інокентій спричинився до знищення його дисертації¹⁾. Навпаки М. І. Сухомлінов, який спеціально студіював це питання, гадає, що „Інокентій не тільки не палив дисертації Костомарова, але й не писав про неї до вищого начальства в Петербург. Ні в архіві св. синоду, ні в справах канцелярії обер-прокурора св. синоду, ні в архіві міністерства народньої освіти нема ніяких слідів листування Інокентія з цього приводу“²⁾.

З свого боку Н. І. Сухомлінов гадає, що почав цю справу помішник попечителя харківської учебної округи Н. А. Цертелєв, а остаточно вирішив її голова міністерства народньої освіти (С. С. Уваров). Визначну роль відіграв тут і професор російської історії в петербурзькому університеті та академик Н. Г. Устрялов. Сюди ж можна приєднати і поголоску про те, що спричинився до спалення дисертації один із харківських професорів, який післав доноса міністрові на Костомарова³⁾.

Пізніші факти та дані дозволяють точніше з'ясувати й деталізувати загальну картину. Перш над усе, факт участі у всій цій справі Інокентія виявляється безсумнівним: до нас дійшов лист його до „петербурзького друга“, в якому він оповідає про цю подію⁴⁾.

В листі цьому цікаве зазначення факту участі — хоч і неофіційної — Інокентія в забороні дисертації: він це робив, так би мовити, прихвально, висловлюючи свої побоювання „главамъ здѣшняго университета“, себ-то насамперед, певна річ, ректорові П. П. Артемовському-Гулаку, який був близький до духовних кол і з окрема до Інокентія.

Документи університетського архіву цілком упевнюють нас, що перші офіційні кроки була зробила якраз адміністрація університету. Постанову університетської ради про призначення дня оборони дисертації було ухвалено 13-го березня, а 16-го березня ректор звертається до харківського губерньського правління з цим „отношеніємъ“: „По нѣкоторымъ обстоятельствамъ публичное защищеніе диссертации Кандидатомъ Костомаровымъ для получения Магистерской степени должно быть приостановлено⁵⁾, а потому имѣю честь покорнѣйше просить Харьковское Губернское Правленіе сдѣлать распоряженіе о не припечатаніи⁶⁾ въ Губернскихъ вѣдо-

1) Ibid., стор. 163—164.

2) Древняя и Новая Россія, 1877, № 1, стор. 52.

3) Автобіографія стор. 163.

4) „А въ здѣшнемъ университетѣ вышло небольшое приключеніе. Ескортъ по приѣздѣ моемъ, одинъ кандидатъ вздумалъ держать экзаменъ на степень магистра по разсужденію объ уни. Такой предметъ, который теперь имѣетъ значеніе не одно историческое, а и государственное, обратилъ, вслѣдствіе сего, особенное вниманіе на это разсужденіе. Я, къ удивленію, нашель, что оно писано очень въ нехорошемъ, почти не въ русскомъ духѣ, такъ что скорѣе можетъ быть выставлено въ любомъ журналѣ иностранномъ, какъ доказательство, что и изъ русскихъ есть люди, кои смотрятъ на унию непорусски. Это заставило меня сказать свое опасеніе главамъ здѣшняго университета, и они, вполне раздѣляя его, рѣшились, приостановивши диспутанта, послать это разсужденіе къ вамъ, на просмотръ предварительный. Мѣра весьма благоразумная. Вамъ виднѣе дѣла подобнаго рода, и вашъ приговоръ положитъ конецъ недоумѣніямъ. Только во всякомъ случаѣ, множество дерзкихъ выраженій на счетъ восточной церкви и ея патріарховъ, кажется, не должны быть пропущены, ибо они, кромѣ того, что антиполитическія, противны исторіи, и публичное защищеніе ихъ можетъ произвести соблазнъ. Между тѣмъ, очень жаль было бы, если бы изъ всего разсужденія виведено было что либо въ предосужденіе автора его. Это просто недоразумѣніе молодого человѣка, который своими дарованіями и усердіемъ къ дѣлу подасть о себѣ хорошія надежды, и онъ готовъ былъ самъ исправить все, что можно, токмо университетская цензура затруднилась возвратити назадъ дѣло, будучи сама связана какими-то законами. Для скорѣйшого соображенія вашего по сему дѣлу, я счелъ за небезполезное приложить при семъ и самое разсужденіе“ (Русск. Стар. 1878, № 11, ст. 387—388). Лист датовано 30 березня 1842 р.

5) Спочатку було: „не можетъ быть 27-го сего марта“.

6) Спочатку було: „о приіостановленіи припечатанія“.

1930
149

мостяхъ, впредь до особаго отношенія о семъ, объявленія по этому предмету, препровожденнаго при отношеніи Совѣта Университета от 13-го сего марта за № 349-мъ¹⁾.

От-же Костомаров помиляється, гадаючи, що вирішено було не допустити оборони дисертації лише на передодні самого дня оборони, себ-то 23 березня: вже самі дати красномовно говорять самі за себе. Щож до участі в цій справі князя Н. А. Цертелєва, то в „ділі“ є його „отношеніє“ від 1 квітня 1842 р. (себ-то написане тиждень пізніше призначеного дня оборони дисертації); його написав сам князь власноручно. Ми наводимо його тут:

Господину Ректору
Императорскаго Харьковскаго Университета.

По нѣкоторымъ обстоятельствамъ, покорнѣйше прошу васъ, Милостивый Государь, остановиться публичнымъ защищеніемъ диссертації Кандидата Костомарова, впредь до особеннаго моего посему предмету распоряженія.

Помощникъ Попечителя Князь *Цертелєвъ*.

Тут нашу увагу звертає не тільки та обставина, що папірець цей написано *post factum*, але й те, що в ньому зовсім не наведено ніяких мотивів („по нѣкоторымъ обстоятельствамъ“). Це зовсім дословно збігається з тим, що ми читали вище в „отношеніи“ університету до губерньського правління.

Дальші перипетії цього епізоду в загальних рисах відомі вже в друку з вище згаданої статті М. І. Сухомлінова: дисертацію Костомарова було післано до Петербургу, там було передано на розгляд академиків Н. Г. Устрялову, і потім його міркування з приводу неї було переслано до Харкова. 16 травня 1842 року князь Н. А. Цертелєв писав до Ради університету: „Представленный ко мнѣ, при донесеніи Совѣта Харьковскаго Университета отъ 14 минувшего марта, экземпляръ диссертації, написанной кандидатомъ здѣшняго Университета Костомаровымъ для получения степени Магистра Историческихъ Наукъ, по причинѣ встрѣченныхъ въ ней несообразностей, я препровождалъ на разсмотрѣніе Министрства Народнаго Просвѣщенія.—Нынѣ Г. Министръ Народнаго Просвѣщенія предложеніемъ отъ 24 минувшего Апрѣля за № 3931, увѣдомилъ меня, что, разсмотрѣвъ внимательно диссертацію Костомарова, онъ нашель: 1, что самый предметъ означенной диссертації, какъ по современности событій, относящихся къ уничтоженію у насъ Уніи, такъ по многосложности и запутанности возникающихъ изъ учрежденія и распространенія ея вопросовъ, прикосновенныхъ къ состоянію Православной Церкви и Духовенству нашему, не подлежалъ одобренію, и 2, что многіе мѣста диссертації по неосновательности своей и недостатку яснаго критическаго взгляда, на происшествія, изложенныя притомъ не всегда согласны съ историческою истиною, отнюдь не должны были быть пропущены къ печатанію.—Въ слѣдствіе чего, Его Высокопревосходительство поручилъ мнѣ, членамъ 1-го Отдѣленія Философскаго Факультета, признавшимъ диссертацію Костомарова удовлетворительною и одобливши къ напечатанію, поставить на видъ несообразность такового съ ихъ стороны распоряженія, съ подтвержденіемъ быть впредь въ подобныхъ случаяхъ осмотрительнѣе, самую же диссертацію, по приказаніи сочинителю испросить обратно розданные имъ преподавателямъ Университета и нѣ-

¹⁾ „Дѣло Совѣта“ 1840, № 323, л. 9.

которымъ своимъ знакомымъ экземпляры, истребить, съ предоставленіемъ ему написать на степень Магистра новую диссертацію и защищать ее публично на основаніи существующихъ правилъ. Увѣдомляя о семъ Совѣтъ Харьковского Университета для надлежащаго со стороны оного исполненія, я покорно прошу о послѣдующемъ не оставить и донести мнѣ¹⁾.

Слѣдующій документъ якраз звязаний з наказомъ міністра—знищити книгу Костомарова. Це рапортъ молодого вченого, де ми читаємо:

Въ Совѣтъ Императорскаго Харьковского Университета.

Отъ Кандидата Николая Костомарова.

Рапортъ.

Вслѣдствіе предписанія Совѣта Императорскаго Харьковского Университета: испросить обратно розданные мною экземпляры сочиненія о причинахъ и характерѣ Уніи въ Западной Россіи, написаннаго мною съ цѣлію полученія степени Магистра, имѣю честь донести:

I. Означенное сочиненіе напечатано въ числѣ ста экземпляровъ, изъ числа которыхъ шестьдесятъ пять переданы были черезъ посредство Г. Управляющаго типографіею въ Совѣтъ, а изъ остальныхъ тридцати пяти роздано мною лично Г.г. нѣкоторымъ преподавателямъ и частнымъ моимъ знакомымъ шестнадцать экземпляровъ.

II. Исполняя предписаніе начальства, я обращался къ Г.г. преподавателямъ Университета съ просьбою о возвращеніи розданныхъ имъ, какъ отъ Совѣта, такъ и отъ меня лично, экземпляровъ моего сочиненія и получилъ таковыя: отъ Г. Ректора и Профессора Артемоўскаго-Гулака два экземпляра, отъ Г.г. Профессоровъ: Лунина, Якимова, Куницына, Вишнеўскаго, Бутковскаго, Нарановича, Сокольскаго, Росновскаго, Петровскаго, Адъюнкта Метлинскаго, по одному экземпляру, всего одиннадцать экземпляровъ, изъ которыхъ семь получены ими отъ Совѣта, а четыре отъ меня лично. Всѣ сии экземпляры имѣю честь представить въ Совѣтъ Императорскаго Харьковского Университета. Кромѣ сего, нѣкоторые Г.г. Преподаватели, какъ напримѣръ: Адъюнктъ Полюмбецкій и Протоіерей Іоаннъ Зиминъ приняли сами на себя трудъ доставить экземпляры въ Совѣтъ.

III. За тѣмъ, многіе изъ Г.г. преподавателей отозвались, что экземпляры означеннаго сочиненія у нихъ затерялись, истреблены, или вовсе не были имъ доставлены, какъ то: Г.г. Профессора: Протопоповъ, Степановъ, Мицкевичъ, Гордѣенко, Павловскій, Лапшинъ, Соколовъ, Калениченко, Струве, Адъюнкты Сливацкій и Линкъ и лекторъ Метелеркампъ. Отъ другихъ же Г.г. Преподавателей я не могъ получить ни экземпляровъ, ни какого либо свѣдѣнія по сему предмету, по причинѣ непрерывнаго отсутствія ихъ, болѣзни, озабоченности дѣлами и тому подобныхъ обстоятельствъ, воспрещавшихъ мнѣ объясниться съ ними лично. При чемъ представляю на благоразсмотрѣніе Совѣта еще и то обстоятельство, что мнѣ рѣшительно неизвѣстно, кому розданы были шестьдесятъ пять экземпляровъ моего сочиненія, взятыхъ у меня черезъ посредство Г. Управляющаго типографіею, почему я нахожусь въ совершенной невозможности собрать ихъ.

IV. Что же касается до тридцати пяти экземпляровъ, оставшихся у меня и розданныхъ мною шестнадцати, за исключеніемъ вышеупомянутыхъ четырехъ экземпляровъ, представленныхъ мною Г.г. Профессорамъ,

¹⁾ Дѣло Совѣта, 1840, № 323, л.л. 14—15 Див. статью М. І. Сухомлінова, стор. 54, де надруковано також повний відзив Устрялова, який знаходиться в копії в „Дѣлѣ“, л.л. 19—22.

я могъ собрать только три экземпляра, которые также имѣю честь представить. Остальные же девять экземпляровъ были мною доставлены такимъ лицамъ, которыхъ я не нашелъ въ городѣ, и потому прошу всепокорнѣйше Совѣтъ Императорскаго Харьковскаго Университета дозволить мнѣ представлять ихъ для уничтоженія, по мѣрѣ того какъ я буду имѣть возможность ихъ испросить обратно.

V. Кромѣ взятыхъ у меня черезъ посредство Г. Управляющаго типографією въ Совѣтъ шестидесяти пяти экземпляровъ и разданныхъ мною шестнадцати, оставалось у меня девятнадцать экземпляровъ, изъ которыхъ тринадцать были мною истреблены, какъ совершенно лишніе, а остальные шесть имѣю честь представить для уничтоженія.

Наконецъ, находясь рѣшительно въ невозможности собрать тѣ экземпляры, которые были розданы Г.г. Преподавателямъ отъ Совѣта, ибо мнѣ вовсе неизвѣстно даже, кому именно оные экземпляры были доставлены, и по скольку ихъ Г.г. Преподаватели получали, прошу всепокорнѣйше Совѣтъ Императорскаго Харьковскаго Университета поступить относительно возвращенія оныхъ, по своему благоусмотрѣнію.

10-го Іюля 1842 г.
Харьковъ.

Кандидатъ *Николай Костомаровъ*.

Резолюція Ради була така: „дозволить ему представлять экземпляры диссертации своей, розданные имъ разнымъ лицамъ, по мѣрѣ полученія оныхъ,—насколько можно въ непродолжительномъ времени.“

На цьому, власне кажучи, й кінчається історія першої дисертації М. І. Костомарова. Як бачить читач, загально розповсюджена думка про зпалення дисертації, яка викликала в уяві урочисті та грандіозні образи середньовіччя та інквізиції,—на ділі виявляється не така страшна. В дійсності було спалено два-три десятки примірників всього¹⁾. Решта ж розійшлася по людях і назад—ні до правління Університету, ні до автора—не повернулася.

А в тім про них згадали були ще раз, півтора роки пізніше: в „ділі“ збереглося „отношеніє“ канцелярії харківського університету до Костомарова від 7-го грудня 1843 р. Наводимо його зміст:

„Совѣтъ Университета предписывалъ Вамъ отъ 2-го іюня 1842 года за № 175 представить розданные Вами преподавателямъ У-та и другимъ Вашимъ знакомымъ экземпляры диссертации Вашей „О причинахъ и характерѣ Уніи въ Западной Россіи“ для уничтоженія.

Не получая до сего времени отъ Васъ всѣхъ экземпляровъ означенной диссертации, Канцелярія Совѣта по порученію Г. Ректора У-та покорнѣйше проситъ доставить оные непременно къ завтрежнему засѣданію Совѣта, т. е. 18 декабря, для извѣстной Вамъ цѣли“²⁾.

М. І. Костомаров відповів таким „рапортом“, який є, власне кажучи, звичайнісінькою формальною „отпискою“: „Имѣю честь,—писав він,—донести на требованіє Совѣта Императорскаго Харьковскаго Университета о доставленіи экземпляровъ сочиненія „О причинахъ и характерѣ Уніи въ Западной Россіи“, уничтоженнаго по распоряженію Г. Министра Народнаго Просвѣщенія, что кромѣ экземпляровъ, возвращенныхъ уже Совѣту въ прошедшемъ 1842 году, въ іюнѣ мѣсяцѣ, всѣ, оставшіеся у

¹⁾ Порівн.: „Большая часть профессоровъ, къ которымъ я ѣздилъ, отговорились неимѣніемъ у себя экземпляровъ подъ разными предлогами и вмѣсто ста экземпляровъ, которые были розданы, мнѣ удалось возвратитъ въ правленіє менѣе двадцати. Всѣ возвращенные были преданы огню“. (Автобіографія М. І. Костомарова, ст. 163).

²⁾ „Дѣло Совѣта“, 1840, № 323, л. 27—27 об.

меня, екземпляры, были переданы мною, еще до рѣшенія дѣла Г. Министромъ, покойному статскому совѣтнику Василию Назарьевичу Каразину для доставленія разнымъ ученымъ лицамъ. По случаю кончины Г. Каразина, я не имелъ возможности отыскать вышеупомянутыхъ экземпляровъ и представить ихъ въ Совѣтъ Императорскаго Харьковского Университета, потому что мнѣ вовсе не извѣстно, кому Г. Каразинъ передалъ ихъ“¹⁾.

Рада про цей рапорт повідомила Цертелева; той написав до Ради „отношение“ („отъ 12 генваря“ 1844 р.), в якому згадував усю цю справу. Там він зазначав, що „по причинамъ, изложеннымъ въ представленіи Совѣта Университета“²⁾... Г. Попечитель Харьковского Учебнаго Округа изъяснилъ согласіе на прекращеніе дѣла, относительно недоставленныхъ Кандидатомъ здѣшняго Университета Костомаровымъ 35 экземпляровъ диссертаціи своей....., неодобренной Г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія“³⁾.

Дисертація Костомарова уважається за один з найбільших бібліографічних раритетів. Як пише Д. І. Багалій, для Костомаровської виставки, що була у Воронежі в березні 1911 року, „несмотря на всѣ поиски, не удалось... добыть сожженной первой диссертаціи Н. И. объ униі“⁴⁾. Наприкінці зазначаємо, що Харківська Центральна Научно-Учебна (бувша фундаментальна університетська) бібліотека має цю дисертацію. Примірник цей попав до бібліотеки в початку 900-их років разом із книжками акад. М. І. Сухомлінова. Цю дисертацію він використав у своїй вище згаданій статті й це позбавляє нас від потреби давати тут її бібліографічний опис.

¹⁾ Ibid., л. л. 28—28 об.

²⁾ „Представленіе“ університетської Ради дословно повторює аргументацію Костомарова в його „рапорті“. Є тільки один цікавий додаток: „При семъ Г. Ректоръ Университета и Деканы Факультетовъ отозвались, что 65 экземпляровъ диссертаціи Костомарова изъ ста сожжены ими въ словолитной 11 Іюня 1842 года“. Але історик мав право не зовсім вірити точності цього числа: гадається нам, що воно було значно менше. Треба лише уважно перечитати вище наведений „рапорт“ Костомарова з 10 червня.

³⁾ „Дѣло Совѣта“, 1840, № 323, л. 32.

⁴⁾ Д. І. Багалій. — Костомаровські дні в гор. Воронежѣ (27—29 Марта 1911 года). Харьков. 1911, стор. 8.

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
УЛ. С. П. КОТЛЯРСЬКОГО, 1